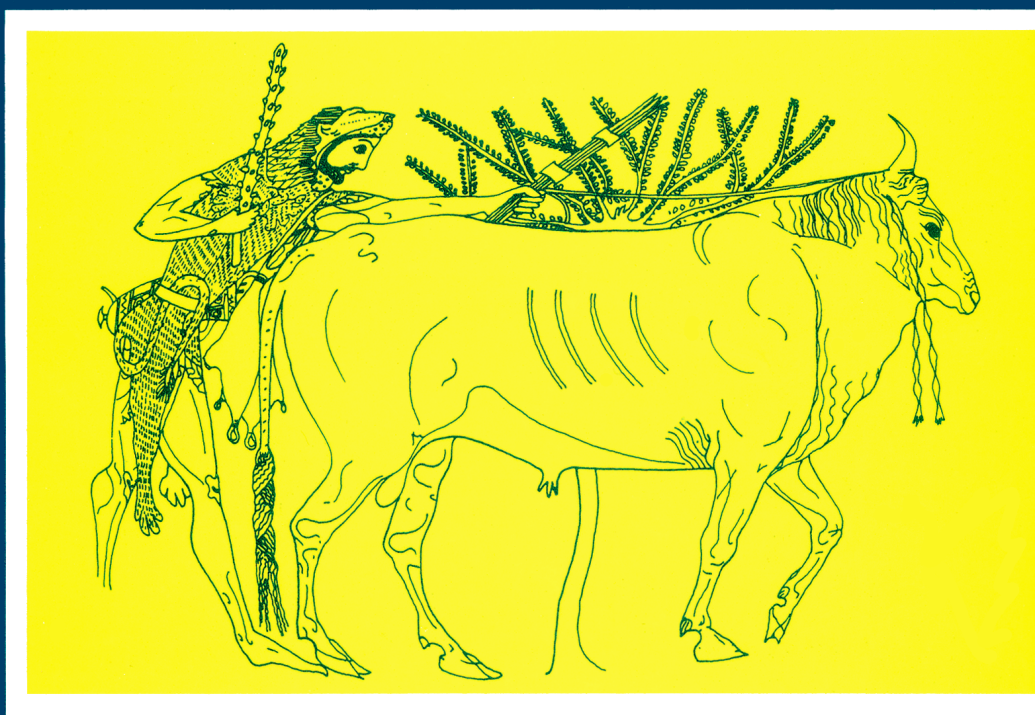

PALEO- AKTUEEL

4

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1993, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: Herakles en de Kretenzische stier (530-'20 v.Chr.)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0353 0

PALEO-AKTUEEL

4

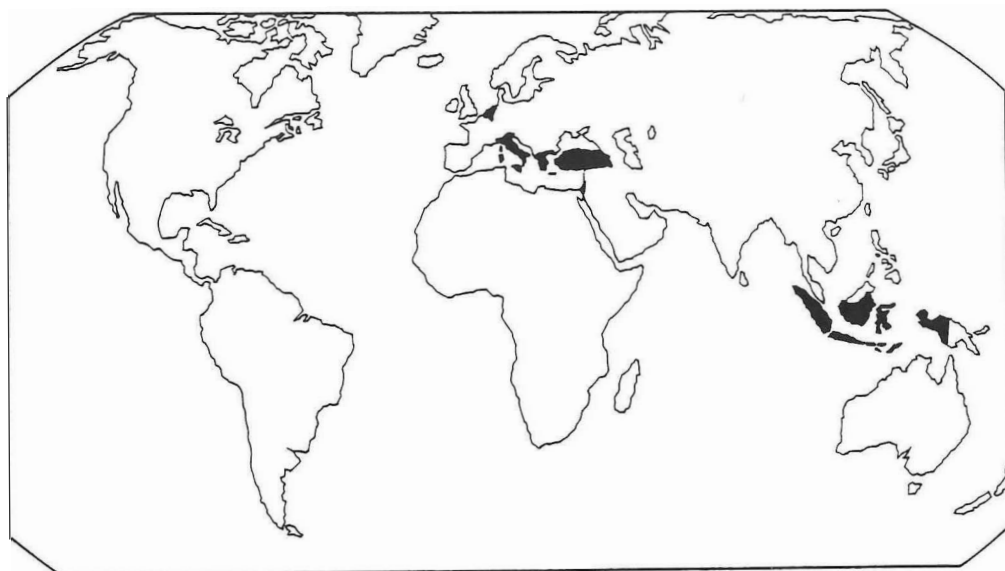
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Archeologisch Centrum

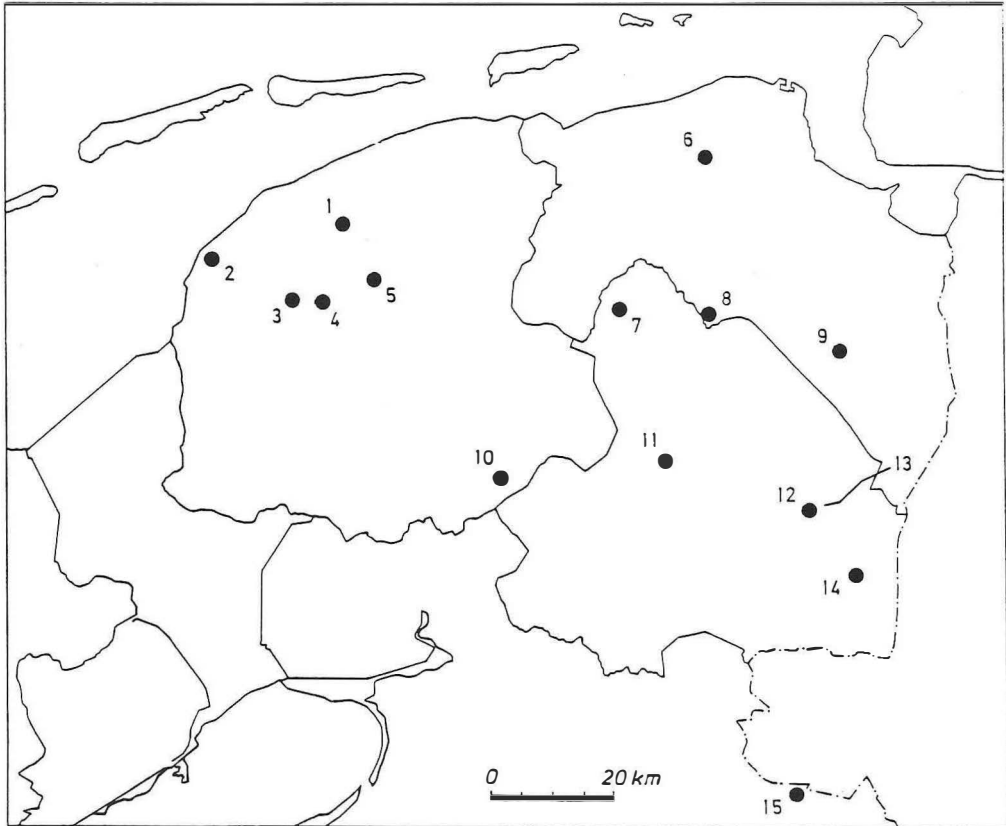
Groningen, 1993

In deze aflevering: België, Griekenland, Indonesië, Israel, Italië, Nederland en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Meamert; 4. Weidum; 5. Hempens; 6. Middelstum; 7. Roden; 8. Weerdenbras; 9. Nieuwe Pekela; 10. Noordwolde; 11. Hooghalen; 12. Driest; 13. Valtherbrug; 14. Nieuw-Dordrecht; 15. Mander.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Terugkeer naar Sulawesi	11
D. STAPERT, E. DRENTH & J. HULST	
Een bladspits van de Leusderheide (provincie Utrecht)	15
O.H. HARSEMA	
Mag het ook het broodje vis zijn?	20
R.P. EXALTUS, H.A. GROENENDIJK & J.L. SMIT	
Voortgezet onderzoek op de mesolithische vindplaats NP-3 (Groninger Veenkoloniën)	22
A.T. CLASON	
Een taxidermist in Bergschenhoek (Z.-H.)?	26
A. UFKES	
Vroeg-neolithische votiefgaven? Edelhertgeweien uit Drenthe en Groningen	28
A. UFKES	
Het hunebed O2 bij Mander (Ov.)	31
E. JANSMA & W.A. CASPARIE	
Een neolithische <i>landnam</i> ontrafeld door dendrochronologisch onderzoek van de veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.)	33
J.J. HEKMAN	
Een topografische survey van het grafveld Chalandriani op Syros (Griekenland)	37
S. BOTTEMA, H.R. REINDERS & H. WOLDRING	
Laat-quartaire vegetatiegeschiedenis van het Oostmediterrane gebied: veldwerk in 1992	41
O.H. HARSEMA	
Een prijswinnend lot in de 'Vijfde Verloting'; een bronstijderf ontdekt in Roden (Dr.)	44
A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch-antropologisch onderzoek van de crematieresten uit het urnenveld van Driest (Dr.)	49

E. TAAYKE	
Een kuil uit de vroege ijzertijd, gevonden in Roden (Dr.)	52
J. SCHEFFER	
Bewoningssporen uit de midden-ijzertijd te Meamert, een terp bij Winsum (Fr.)	57
B.-J. HAAGSMA, Z. MALAKASIÓTI, H.R. REINDERS & V. RONDÍRI	
Een survey tussen Baklali en Karatsadagli (Thessalië, Griekenland)	60
P. ATTEMA	
<i>On-site & off-site</i> , surveymethoden in Midden-Italië	65
M. MAASKANT-KLEIBRINK	
Mythologie en prehistorie I: de naakte man met de knuppel, een held uit de prehistorie?	70
R.H.P. LUTGERINK	
Numerieke analyse van Oostmediterrane pollendata; methode en eerste resultaten	75
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T. PERGER & M. WISPELWEY	
Het project bodembeschermingsgebieden Friesland	80
H. WOLDRING	
Over tussenvormen van sleedoorn en kriekpruim	85
C. DYER & M. HAAGSMA	
Een geometrisch vondstcomplex in Nieuw Halos. De Halos-materiaalcampagne 1992 (Griekenland)	90
W.A. CASPARIE	
De Valtherbrug (Dr. en Gr.); meer dan één weg?	95
J. FEIJE	
Een stadje in Arkadië	100
J. SCHELVIS & A. ERVYNCK	
Mijten (Acari) uit Romeins Oudenburg in Vlaanderen	105
A.T. CLASON & L. VAN ES	
De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.) gedateerd	110
G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, E. TAAYKE & M. WISPELWEY	
Een korte verkenning te Hempens-Zuiderburen (Fr.)	111

J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De realisatie van het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.)	116
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Het onderzoek bij Wijnaldum (Fr.): opgravingscampagne 1992	119
C.M. HAVERKORT, M. HOPMAN, J.M. PASVEER & W. PRUMMEL De jongste bewoners van Wijnaldum (Fr.)	123
T. LOOIJENGA Corpus 'Friese' runeninscripties	127
Y. DIJKSTRA Middeleeuwse bewoningssporen bij Hooghalen (Dr.)	132
W.P.M. MULDER & J. MOLEMA Het oude kerkhof van Noordwolde (Fr.)	137
J. MOLEMA Een verkennende opgraving van een verhoogde woonplaats in de gemeente Middelstum (Gr.)	140
J. SCHEFFER De stinspoort van Papinga-state te Weidum (Fr.)	145
P.B. KOOI De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.)	149
P. BAKS 'Een grensgeval': archeologisch onderzoek naar het blokhuis Weerdenbras (Gr.) (1505-1516)	154
A.F.L. VAN HOLK Incidentele passagiers aan boord van een binnenschip	159

VOORWOORD

Op grote schaal vindt aantasting plaats van stad en land in het kader van herinrichting en nieuwbouw. Dit is niet alleen in Nederland het geval, maar in alle landen waar archeologen van de Rijksuniversiteit Groningen werkzaam zijn. Bundeling van krachten en goede structurele voorzieningen zijn een strikte vereiste om de ontwikkelingen voor te zijn.

Onderzoek en onderwijs zijn de kerntaken van de archeologie bij de RUG. Een deel van de onderzoekscapaciteit is gericht op veldwerk: surveys, boorcampagnes en (nood)-opgravingen. De basis voor dit veldwerk wordt gelegd door een goede infrastructuur van de archeologie bij de RUG, maar zonder financiële, materiële en personele steun van velen is archeologisch onderzoek in deze tijd ondenkbaar. Landeigenaren, gemeentebesturen, bouwbedrijven, amateurarcheologen en sponsors leveren allen op geheel eigen wijze een bijdrage in de vorm van medewerking, advies, mankracht, machines en geld. Een blik op de lijst van lezingen, excursies, tentoonstellingen en publikaties leert dat archeologie maatschappelijk stevig verankerd is.

'Wijnaldum', met meer dan duizend vermeldingen in de media, meer dan 10.000 bezoekers aan de opgraving, vele tientallen lezingen en excursies en een lange lijst van sponsors is daarvan een duidelijk voorbeeld. Zonder de samenwerking met amateurs en vrijwilligers is 'Wijnaldum' niet te realiseren. Een goede uitvoering van de kerntaken is evenmin mogelijk zonder deze brede inzet.

In het verleden lieten de eindresultaten van archeologisch onderzoek vaak lang op zich wachten. Uitwerking en analyse van opgravingsgegevens vergen nu eenmaal veel tijd. Voor een goed contact met allen die bij de archeologische activiteiten van de RUG betrokken zijn is spoedige publicatie van de voorlopige resultaten van lopend onderzoek echter onontbeerlijk. Daarom is vier jaar geleden gestart met de uitgave van *Paleo-aktueel*. *Paleo-aktueel* is door de bijdragen van vele collega's uit de beroeps- en amateurwereld die actief participeren in het Groninger archeologisch onderzoek, een nuttige spiegel van het eerder geschetste beeld. Honderd verschillende auteurs werkten mee aan de 130 artikelen in de eerste vier afleveringen. Archeologie leeft in Groningen!

Tot nu toe was *Paleo-aktueel* een uitgave van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut'. Met ingang van 1 januari 1993 zijn de archeologie-sectoren bij de RUG samengegaan in een nieuwe vakgroep Archeologie en een Archeologisch Centrum Groningen. De samenwerking komt in deze uitgave al in beeld.

Dank zij de medewerking van de auteurs en het strakke regime van de redacteurs Mette Bierma en Jurjen Bos is het ook de vierde keer gelukt de artikelen kort te houden en de uitgave op tijd uit te brengen. Evenals voorgaande jaren verzorgde Xandra Bardet de correcties van de samenvattingen. De vele enthousiaste reacties van instellingen en personen die betrokken zijn bij het archeologisch onderzoek van de RUG staan borg voor voortzetting van *Paleo-aktueel*.

INCIDENTELE PASSAGIERS AAN BOORD VAN EEN BINNENSCHIP

André van Holk

Inleiding

In het kader van een onderzoek naar scheepsinventarissen om onder andere inzicht te verkrijgen in de sociale structuur en organisatie aan boord van binnenschepen, wil ik in het onderstaande ingaan op de vondst van een aantal wapens aan boord van één van de bij het onderzoek betrokken schepen. De wapens roepen een aantal vragen op: waren ze eigendom van de schipper en daarmee onderdeel van de scheepsuitrusting? Of, als ze niet van de schipper zijn, van wie dan wel en hoe komen ze dan aan boord terecht? De combinatie van historische en archeologische gegevens over de route, de lading en het geweer met inscriptie lijken een redelijk consistent beeld op te leveren. Met name de combinatie van archeologische en schriftelijke bronnen, waar de inscriptie op het geweer toe uitnodigt, leverde verrassende resultaten op.

Schip, route en lading

In 1955 is op kavel B 6 in de Noordoostpolder een schip opgegraven. Het bleek te gaan om een tjalkachtig vaartuig geladen met dakpannen en plavuizen, met een geschatte lengte van 19,6 m. Het schip is vergaan op 7,5 km ten zuidwesten van Lemmer. Aan de hand van de inventaris is de ondergang van het schip scherp te dateren. Er zijn in het wrak namelijk verschillende penningen met jaartallen aangetroffen die in drie categorieën zijn in te delen: het zogenaamde vuur- en bakengeld, een penning die te maken heeft met doorvaart, liggeld of sluisgeld en een categorie onbekend. Het vuurgeld moest jaarlijks betaald worden voor het onderhoud van de vuren en bakens op de Zuiderzee, de Waddenzee en in de Zeegaten. Zo heeft de schipper van

1784 tot en met 1787 het vuurgeld voor de 'Suyderzeese Vuurbakens' betaald. Als bewijs van betaling werden loden penningen gebruikt met het opschrift 'Suyderzeese Vuurbakens', een jaartal en als klop de initialen van de schipper (Wijsenbeek, in druk). Dit vuurgeld moest betaald worden voor het bevaren van het oostelijk deel van de Zuiderzee. Vooral omdat het om een serie loodjes uit opeenvolgende jaren gaat kunnen we concluderen dat het schip in of kort na 1787 is vergaan. De loodjes geven ook informatie over de gevolgde route van het schip. In het kader van deze bijdrage kunnen we daar echter niet nader op ingaan. Wel van belang voor het betoog is het loodje met het stadszegel van Muiden - een gestyleerd scheepje, geflankeerd door twee bakens - dat mogelijk te maken heeft met betaling van vuurgeld voor een licht dat de ingang van de Vecht markeerde. Dit loodje was voorzien van het jaartal 1787. In 1787 is het schip, blijkens het Muidense loodje, vanaf de Zuiderzee de Vecht opgevaren. Combineren we deze gegevens met de lading plavuizen en dakpannen, dan is het niet onwaarschijnlijk dat het schip op haar laatste noodlottige reis de dakpannen en plavuizen langs de Vecht of ergens langs de Oude Rijn heeft ingenomen. Naast het vuurbakengeld is een loodje gevonden dat mogelijk met de doorvaart door een stad of sluis te maken heeft: een loodje met het wapen van Leiden, uit 1786. De aanwezigheid van het schip in Leiden in 1786 past ook in dit beeld. Alleen al rond Leiden waren in de 18e eeuw dertig steen- en pannenbakkerijen gevestigd, terwijl tussen Leiden en Utrecht, langs de Oude Rijn steen- en pannenbakkerijen te vinden waren te Koudekerk, Oudehoorn, Alphen, Bodegraven, Zwammerdam en Woerden (Hollestelle, 1976: p. 251). De twee laatste loodjes, tenslotte, hebben een onbekende

Tabel 1. Gegevens betreffende Mungo Graham in dienst van het Staatse leger.

Datum	Rang	Compagnie	Bataljon	regiment
14- 5-1750	kap.-titulair	grenadiers\kol. Houston	?	lt.-gen. Halkett
28-12-1757	kap.-commandant	grenadiers\kol. Houston	eerste	lt.-gen. Halkett
30-12-1765	kap.-commandant	lijfcompagnie (= nr. 8)\?	eerste	kolonel Gordon
18- 4-1774	majoor	?	tweede	gen.-majoor Gordon
1777	eervol ontslag	kolonel Dundas		

functie. De letters P W, een jaartal en een (volg?)nummer komen er op voor. Het kan zijn dat de loodjes te maken hebben met het transport van bepaalde goederen. Het vervoer van turf bijvoorbeeld kon gebonden zijn aan heffingen, waarvoor in ruil een lood werd uitgegeven (Beschrijving etc., 1861: p. 29).

Militaire uitrusting

Er zijn een aantal verschillende wapens gevonden: een vuursteenmusket of snaphaan en fragmenten van twee sabels, die we tot de categorie persoonlijke bewapening rekenen (fig. 1). Niet alleen het geweer, ook kogels, kruit en vuurstenen zijn gevonden. De in totaal 193 kogels wijzen er op dat er zes à zeven vuurwapens aan boord waren: ten minste vier pistolen en twee à drie geweren. Een gemiddelde van dertig kogels per wapen was gebruikelijk (J.P. Puype, schrift. med.). Er lijken vier verschillende kalibers voor te komen (fig. 2). Van het kleinste kaliber, gemiddeld 15,1 mm, zijn 120 kogels aanwezig. Dat zou een munitievoorraad voor vier pistolen zijn. Voor het overige zijn de gemiddelde kalibers van 17,2 mm met 33, 18,6 mm met 25 en ten slotte 19,9 mm met 15 kogels vertegenwoordigd. Een voorraad munitie van 73 kogels voor twee à drie geweren. Over het algemeen werden kogels rollend gemaakt, zodat ze in de loop enige speling hadden.

Van het geweer zijn de kolf en de loop nog intact. Het slot is gedeeltelijk aanwe-

zig. De totale lengte van het geweer bedraagt 1,46 m. De boring is 1,9-2,0 mm. Het is vrijwel zeker een Nederlands militair vuursteengeweer uit de tweede helft van de 18e eeuw. Dat valt onder andere te zien aan het beslag dat is afgeleid van Franse militaire modellen die hier te lande in de jaren 1760-'70 in verwante vorm in zwang komen (Puype, schrift. med.). Op de duimplaat en de kolfplaat komen inscripties voor.

Het kruit dat bij de vuurwapens hoort zat in een glazen fles. De fles heeft een bolle onderkant. Langs de bovenkant van de hals zijn ribbels aangebracht. Meestal werd kruit bewaard in een kruithoorn. Misschien werd het aan boord in een fles bewaard om de inwerking van vocht tegen te gaan. Het is merkwaardig dat er maar één kruitcontainer is gevonden.

In totaal zijn vijftien stukjes vuursteen gevonden. Van deze vijftien behoren er negen tot een vuurwapen. Eén van deze vuursteentjes was gebroken. De functie van de andere vuursteentjes is niet geheel duidelijk. Ook van deze steentjes was er één gebroken. Mogelijk zijn ze gebruikt met een vuurslag en tondeldoos.

Te oordelen naar de sabelfragmenten zijn er ten minste twee sabels aan boord geweest. De voorbeugels zijn aangeschroefd, wat betekent dat de sabels na 1770-'80 zijn te dateren (Puype, 1981: pp. 12, 108). Beide sabels zijn van een zeer eenvoudig type infanterie-sabel. Dit is enigszins merkwaardig in samenhang met het geweer. Het geweer heeft in ieder geval tot 1777 toebe-

hoord aan een officier. Officieren hadden over het algemeen degens. Behalve ten minste die ene officier voeren er dus ook onderofficieren en/of soldaten mee.

De datering van geweer en sabels is in overeenstemming met de datering van de ondergang van het schip.

Inscriptie

Op de kolfplaat van het geweer staat C^TM Graham en op de duimplaat Gordon No 8. Graham en Gordon zijn onvervalst Schotse namen. Dat gegeven gecombineerd met het feit dat het gaat om een militair geweer, wijst in de richting van het Staatse leger. Wat was namelijk het geval? In dienst van het Staatse leger waren drie regimenten Schotten. In publicaties van Ringoir (1980, 1981) komen we regelmatig de namen Gordon en Graham in de Schotse regimenten tegen. In het Algemeen Rijksarchief heeft men zelfs een zekere kapitein (C^TM) Mungo Graham op kunnen sporen. Dit zou zeer

goed de eigenaar van het geweer kunnen zijn. In tabel 1 zijn enkele gegevens over Mungo Graham bij elkaar gezet, ontleend aan het ARA (Raad van State 1539, 1540, 1542) en Ringoir (1980, 1981). Bekijken we de gegevens uit de schriftelijke bronnen van met name 30 december 1765 dan blijkt dat deze uitstekend overeenkomen met de archeologische gegevens. De rang van Mungo Graham is dan kapitein in de lijfcompagnie (de 8e compagnie!) van het regiment Schotten van kolonel Gordon. Toch blijft er een merkwaardige vraag bestaan: het schip moet zijn vergaan in of kort na 1787, terwijl Mungo Graham in 1777 met eervol ontslag gaat. Hiervoor zijn twee verklaringen te geven: of wel de schipper heeft het geweer gekocht van Mungo Graham of Mungo Graham heeft het geweer overgedaan aan iemand in zijn regiment. Er zijn twee argumenten om er van uit te gaan dat het laatste het geval is geweest. Ringoir (1980: p. 44) vermeldt dat het regiment nationalen nr. 24 (voormalig regiment Schotten nr. 2) in 1787 te Muiden

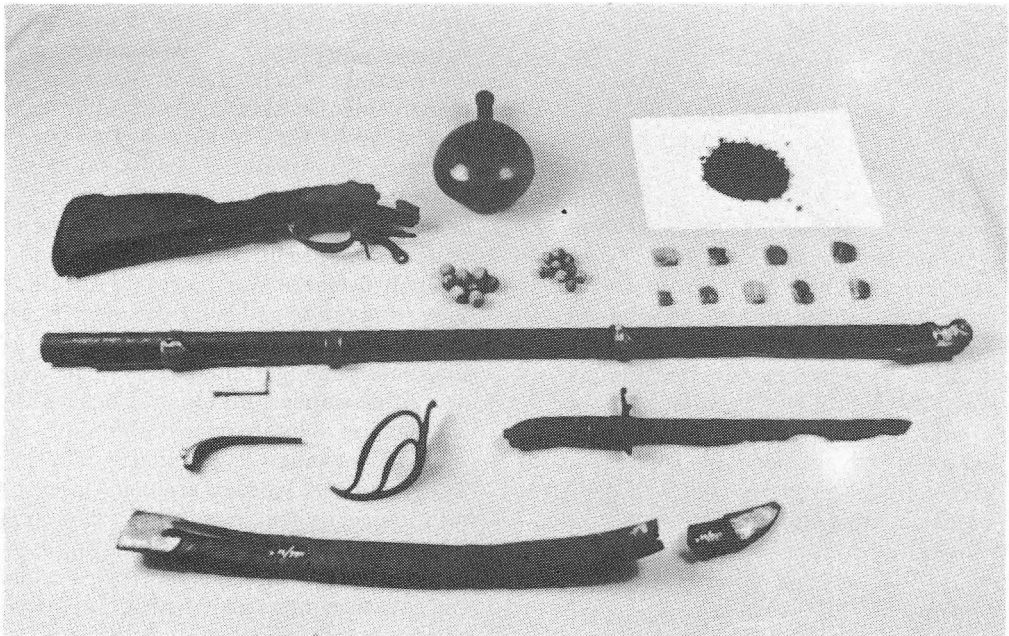

Fig. 1. Militaire uitrusting gevonden aan boord van het schip opgegraven op kavel B 6 in de Noordoostpolder.

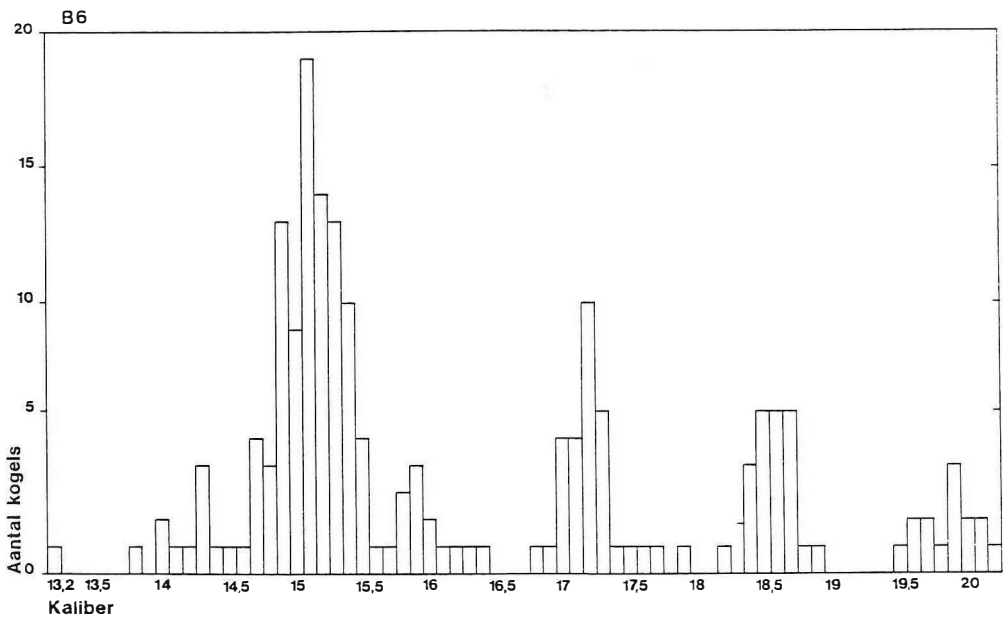

Fig. 2. De verschillende kalibers van de kogels aangetroffen aan boord van het schip.

en Nieuwersluis/Hoorn gelegerd was. Ook dit gegeven komt zeer goed overeen met het loodje dat aan boord van het schip is aangetroffen met het stadswapen van Muiden en datum 1787. Bovendien was dit het regiment waarin Mungo Graham had gediend. Samen met het aantal kogels - voldoende voor zes tot zeven wapens - pleit dit er voor dat er aan boord van B 6 een groepje van zes tot zeven militairen aanwezig was. Het gereconstrueerde aantal wapens is namelijk te omvangrijk om alleen als persoonlijke bewapening van de schipper gediend te hebben. Eén van deze militairen had het geweer van Mungo Graham overgenomen. Mogelijk waren de militairen op weg van Muiden naar Nieuwersluis/Hoorn. Het was niet ongebruikelijk dat militairen per binnenschip werden vervoerd (Puype, mond. med.). Vaak wordt vergeten dat in deze tijd 'vervoer over water de enige (juiste) weg' was.

Conclusie

Uit het bovenstaande blijkt dat het onwaarschijnlijk is dat kapitein Mungo Gra-

ham zelf aan boord was toen het schip verging. Mogelijk heeft hij zijn geweer overgedaan aan een andere militair? Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt dat we in dit geval niet te maken hebben met persoonlijke bewapening van opvarenden, maar met transport van militairen over water per binnenschip. De aanwezigheid van het schip te Muiden in 1787 en de legering van het regiment Schotten nr. 2 ook te Muiden in 1787 maakt deze interpretatie het meest aannemelijk. Het onderzoek naar de sociale structuur en organisatie aan boord van het schip B 6 leidde wat betreft de militaire uitrusting tot de gedeeltelijke identificatie van incidentele opvarenden. De groep militairen is samengesteld, zoals valt af te leiden uit de wapens, uit ten minste één officier en twee manschappen of onderofficieren. Uit het aantal kogels, dat wijst op 6 à 7 wapens, mag worden afgeleid dat er ten minste drie en maximaal zes à zeven militairen aan boord waren. De schatting is afhankelijk van de uitrusting per militair: een geweer samen met een pistool of slechts een enkel vuurwapen.

Personentransport vond dus niet alleen plaats per beurtschip, ook vrachtschepen

vervoerden (soms ?) personen. De gegevens over incidentele opvarenden zijn in zoverre van belang dat wanneer we door onderzoek van scheepsinventarissen van vrachtschepen in de binnenvaart iets te weten willen komen over de vaste bemanning we ook rekening moeten houden met materiële overblijfselen van minder permanent aanwezige personen in de vorm van passagiers.

Summary

On board of a Dutch inland cargo vessel that sank in or shortly after 1787, were found, among other things, a flintlock musket, 193 bullets, gunpowder in a glass bottle, flint and fragments of two sabres. The question was raised whether these weapons belonged to the personal armament of the skipper and crew, or to passengers. By combining archaeological and historical sources it was found that the inscriptions on the gun referred to captain Mungo Graham, an officer of a Scottish regiment in the Dutch Republic. Mungo Graham resigned in 1777. His former regiment, however, was at Muiden in 1787, and during the excavation a lead badge from the city of Muiden was found with the year 1787 on it. Combined with the fact that the number of bullets - enough for six to seven weapons - seems too much for

a single person's weaponry, we have to conclude that a group of soldiers were being transported by an inland barge. So not only beurtschepen were used for passenger transport, but (occasionally?) cargo vessels as well. Hence, when we study ship inventories to reconstruct the social structure of the crew we have also to reckon with the possibility of material-culture remains belonging to incidental passengers.

Literatuur

- Beschrijving van Nederlandsche Historiepenningen. Ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon, 1861. Zesde stuk. Amsterdam.
- Hollestelle, J., 1976. *De steenbakkerij in de Nederlanden tot omstreeks 1560*. Arnhem.
- Puype, J.P., 1981. *Blanke wapens*. Lochem.
- Ringoir, H., 1980. *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940* (= Bijdragen van de sectie militaire geschiedenis). Den Haag.
- Ringoir, H., 1981. *Hoofdofficieren der infanterie van 1568 tot 1813* (= Bijdragen van de sectie militaire geschiedenis). Den Haag.
- Wijsenbeek, A. Th., in druk. *Vuurgeld*.